

“BAG DE HØJE MURE SYNGER VI OS NÆRMEST FRIE”
– EN ANALYSE AF AGENS OG UNDERKASTELSE I FANGEKORET

Oliver Sander¹, Gustav Egede² & Morten Nissen³

Fangekoret er et særpræget fællesskab, som består af fanger og eksfanger i danske fængsler. På trods af kriminalpolitiske tendenser om hårdere og længere straffe er den gennemgående diskurs om Fangekoret, at det resocialiserer sine deltagere og derfor er en positiv indsats. Formålet med denne artikel er gennem teoretisk analyse og interviews i en utopisk-metodologisk ramme at belyse muligheden for etableringen af et fængselspraksisfællesskab, hvis formål ikke er resocialisering, men snarere dannelse af dets deltagere som agentiske subjekter. Vi lægger ud med at bruge den kritiske psykologis praksisbegreb hos bl.a. Ole Dreier og Klaus Holzkamp til at forstå, hvordan deltagelsen i Fangekoret forandrer den måde, korsangerne har mulighed for at deltage i hhv. fængsels- og samfundslivet under og efter afsoning. Herefter forholder vi os kritisk til Fangekoret som tiltag gennem magt- og ideologikritiske perspektiver hos bl.a. Louis Althusser og Michel Foucault. Vi fremanalyserer slutteligt, at Fangekoret kan øge dets deltageres agens gennem deltagernes underkastelse til en almen socialitet i en kollektiv, æstetisk praksis.

Nøgleord: resocialisering, fængsler, agens, æstetiske fællesskaber, utopi, subjektivitet, magt.

Keywords: resocialization, prison, agency, aesthetic communities, utopia, subjectivity, power.

1. Indledning

Yngve Hammerlin udlægger i sin artikel “Et fængsel er et fængsel, men” (2015), hvordan det norske fængselssystems resocialiserende initiativer bygger på en dualisme mellem straf og resocialisering. Fængslerne skal

1 Oliver Sander, cand.psych., videnskabelig assistent ved Institut for Psykologi, Københavns Universitet, e-mail: oliver@sandernet.dk.

2 Gustav Egede, kandidatstuderende i psykologi ved Københavns Universitet, e-mail: gus.kristensen@gmail.com.

3 Morten Nissen, ph.d., dr.psych., professor ved Danmarks institut for Pædagogik og Uddannelse (DPU), Aarhus Universitet, e-mail: mn@edu.au.dk.

straffe (“påføre et onde”, jf. Hammerlin, 2015, s. 133), men de skal samtidig bidrage til resocialiseringen af fangen, således at denne bliver bedre rustet til at leve et liv uden kriminalitet. I denne forbindelse efterspørger Hammerlin (2015) et opgør med fængselsinitiativer som slet skjult undertrykkelse forklædt bag ordet “resocialisering”, og som i sidste ende i højere grad klæder fangerne på til livet bag tremmer end til livet på den anden side af dem. I stedet efterspørger han, hvorvidt det kan lade sig gøre at skabe initiativer i fængselssystemet, der kan anskue subjektet som “handlende og skapende subjekt” (Hammerlin, 2015, s. 143), og som samtidig kan accepteres i det gældende politiske landskab: “Er *det* institutionelt mulig ut fra fængselssystemets motsetningsfylte essens?” (Hammerlin, 2015, s. 145).

I denne artikel vil vi tage denne problemstilling op teoretisk og forsøge at forstå, hvordan et brud med den gængse resocialiseringstanke kan eksistere i et konkret initiativ. Vi begynder analysen med at undersøge fangernes deltagelse i koret, med henblik på hvordan de gennem denne kan øge deres agens. Dernæst nuancerer vi ovenstående analyse ud fra det ideologi- og magtkritiske synspunkt, at Fangekoret ikke blot kan reduceres til en frigørende, uafhængig instans, men også er en del af fængslet som institution samt en velfærdsstat i bredere forstand, som subjekter underkastes til. Til slut foreslår vi en mulig tredje vej: en forståelse for, hvordan Fangekorets deltagere gennem en slags underkastelse til en kollektiv æstetisk praksis opnår øget agens ift. deltagelse i sociale praksisser i og uden for fængslet.

Det er uden for artiklens mål og omfang at opsummere den internationale forskning inden for resocialiseringsinitiativer i fængsler, men vi vil kort inddrage nogle oversigtsartikler om musik i fængsler. Im og Pintos (2023) oversigtsartikel udlægger forskningen i sammenhængen mellem musik og trivsel i en fængselssammenhæng, og Coutinho et al. (2015) samler forskningen om musikinterventioner i fængsler. Kort fortalt er der mange forskellige slags musikinterventioner i fængsler verden over, der hjælper fanger på forskellige måder. Omend de beskrevne musikalske initiativer givetvis har hjulpet mange fanger med at trives bedre under og efter afsoning, ser vi dog en tendens til, at disse initiativer ofte forstås som behandlende, uddannende eller opdragende – med andre ord resocialiserende. Når musikalske initiativer fremstilles på denne måde, kan vi med Hammerlin (2015) kritisere dem for at falde ind i den typiske resocialiseringsdiskurs, som abstraherer fra fængslets “totalitære magtstruktur”. Im og Pinto (2023) betoner også, at for få dele af aktuel forskning har øje for, at kunstneriske aktiviteter kan være tæt forbundet med magt, og at der generelt er for ukritisk et blik på kunstneriske aktiviteter i fængselssammenhæng. Dette kan betragtes som relevant i samspil med Hammerlin, der samtidig advarer om, at også studier, der “moderigtigt” fremhæver en foucauldiansk “produktiv magt”, kommer til at udviske fængslets undertrykkelsesformer. I størstedelen af de undersøgelser af fængselsinitiativer, som Im og Pinto (2023) beskriver, kan det altså hævdes, at der, på trods af de gode intentioner og resultater, og i mange

tilfælde ægte ildsjæle bag disse initiativer, stadig skabes initiativer med konkret fokus på resocialisering anskuet som udviklingen af færdigheder og reduktionen af tilbagefald i kriminalitet. Vi kan hævde, at dette ganske rigtigt kan have gode effekter, men at den institutionelle behandling i sig selv samtidig er med til at indfange subjekter i en subjektposition, hvor behandling er nødvendig (Mik-Meyer & Järvinen, 2003).

I kontrast til dette er det derimod – i tråd med Hammerlins sigte – centralt for fængselsinitiativer, at de skabes i tæt samarbejde med deltagerne med øje for den individuelle deltagers livsbane, samt at de har fokus på deltagernes mulighed for at varetage aktiviteter, der ikke specifikt er designet som behandlende, men hvor det er deltagelsen, frem for produktet af denne, der er i centrum. Men kan dette lade sig gøre, og hvordan kan et sådant initiativ bidrage og bestå? Vores formål med denne artikel er at komme et teoretisk svar på dette spørgsmål nærmere og belyse, hvordan en praksis som Fangekoret kan udvide deltagernes agens under og efter afsoning. Vores forhåbning er, at denne viden kan anvendes ud over resocialiseringsproblematikken, som Hammerlin belyser, og at den kan bidrage til bredere forståelse af skabelsen af agens i praksisfællesskaber. For at gøre dette må vi først tage afsæt i Tom og hans deltagelse i Fangekoret.

2. Tom og Fangekoret

Tom er en midaldrende mand, der fik en dom på syv år for drabsforsøg. Tom mistede i forbindelse med denne dom både arbejde, social omgangskreds og bolig – kort fortalt mistede han alt, som han havde uden for fængslet. Da han taler med os, har han været løsladt i over syv år og arbejder i Café Exit – en organisation, der hjælper tidligere indsatte med at få en hverdag til at hænge sammen efter afsoning.⁴

Som vi nedenfor skal uddybe mere præcist, er denne artikels fokus *fællesskabet Fangekoret*, som hjalp bl.a. Tom med at finde fodfæste under og efter afsoning. Tom deltog oprindeligt i Fangekoret, fordi han oplevede, at søndagene kunne føles som uendeligheder. I hverdagen, fortæller han, er tiden skemalagt, mens man i weekenden selv må stå for at få tiden til at gå. Fængselskirken virkede for Tom som et alternativ til den uendelige kedsommelighed. Tom blev inviteret ind i Fangekoret af Louise Adrian⁵, der var organist i kirken. I koret oplevede Tom, ud over muligheden for at synge, at Louise spurgte ind til, hvordan han havde det – en empati, han ikke havde mødt siden tiden før sin fængsling. Samtidig lægger Tom stor vægt på, at han

4 Se også <https://cafeexit.dk/om-os/>.

5 Louise er desværre gået bort mellem interviewet og udgivelsen af denne artikel. Vi oplevede Louise som et imødekommende og behageligt menneske, der med det samme udtrykte interesse for at bidrage til forskning om Fangekoret. Æret være hendes minde.

i forbindelse med Fangekoret havde mulighed for at få udgangstilladelse og dermed få et glimt af verden udenfor: både at den eksisterer, men også at der er plads til én selv derude på den anden side.

Fangekoret er et initiativ startet af Louise i Vridsløselille Statsfængsel i 90'erne. Som Louise og Tom fortæller os, har langt de fleste fængselskirker et kor, men Fangekoret er mere og andet end et kirkekor. Louise fortæller, at det første projekt med Fangekoret var indspilningen af en CD til fangernes pårørende, men at de pga. medieopmærksomhed udgav CD'en offentligt under navnet Fangekoret. Dette førte til efterspørgsel af koncerter med den konsekvens, at Fangekoret begyndte at optræde i kirker rundtom i Danmark. For at muliggøre koncerter er der blevet lavet en særlig regel af Kriminalforsorgen, der under visse betingelser tillader indsatte at komme midlertidigt ud af fængslet for at synge koncerter. Siden har Fangekoret ifølge Louise afholdt over 900 koncerter. Ud over at Fangekoret giver de indsatte et glimt af verden uden for fængslet, er det muligt at blive i Fangekoret efter afsoning, hvilket mange gør, ifølge Tom og Louise. I praksis består koret derfor af indsatte og løsladte. Tom og Louise forholder sig begge meget positivt til koret.

Fangekoret er blevet beskrevet hyppigt i danske dagblade siden begyndelsen af 00'erne, også i et næsten udelukkende positivt lys. De typiske temaer er bl.a., at fangerne gennem koret får mulighed for at bidrage til samfundet, fx gennem donationer fra CD-salg, at udtrykke sig kunstnerisk og derigennem udvikle nogle andre sider af sig selv, at få et afbræk fra den hårde hverdag i fængslet og synge for "normale mennesker" (se fx Gram, 2006; Hansen, 2004). Kort fortalt lader en resocialiseringsdiskurs til at være relativt udbredt: at koret har en positiv resocialiserende effekt på sine deltagere, og at Fangekoret dermed er gavnligt for fange såvel som samfund.

Kontrasten til andre kriminalpolitiske diskurser i Danmark er iøjnefaldende. Skiftende justitsministre, som Søren Pape Poulsen (Det Konservative Folkeparti), Mattias Tesfaye og Peter Hummelgaard (Socialdemokratiet) har siden begyndelsen af årtusindskiftet plæderet for og indført hårdere og længere straffe (Minke, 2018). Som Pape (i Abrahamsen & Sindberg, 2017) udtalte, er en bred opfattelse, at "det skal være hårdere at sidde i fængsel" (s. 1). Denne tendens bemærkes også i vores interviews af både Tom og Louise. De har opfattelsen af, at holdningen til Fangekoret i Kriminalforsorgen den dag i dag er ambivalent og mere kritisk end tidligere. I Toms opfattelse er koret fra en tid med "lidt blødere værdier end i dag", og Louise oplever, at "mere fokus på sikkerhed og [...] længere straffe [...] gennemsyrrer hele systemet", hvilket har medført, at hun har måttet kæmpe mere for, at koret skal bestå. Fangekoret har derfor også været opmærksomme på ikke at tiltrække sig for meget opmærksomhed, bl.a. ved ikke at kunne rumme "medieeksponerede" fanger, der har været oppe at vende i medierne i så høj grad, at deres inklusion i Fangekoret ville skade dets omdømme. Side om side med den positive diskurs om Fangekoret som resocialiserende, ser vi altså en bredere diskurs om, at man tidligere har drevet for blødsødne

fængsler, og at fængslet først og fremmest skal være en straf. Denne modsætning indfanges meget godt af Tom, der beskriver en oplevelse fra en koncert, hvor bl.a. den siddende statsminister og justitsminister deltog:

Man har lige set en justitsminister, der sidder og snakker om ... Nu skal det være hårdt at sidde i fængsel. Og man er rygende uenig. Og så sidder han to dage efter og klapper af én. Fordi man har sunget en sang.

Fangekoret synes at have undgået at blive udpeget som en del af den blødsødne humanisme, som de, der taler ind i strafdiskursen, gerne vil gøre op med. Det er mærkværdigt, da det at stå og synge sange sammen med de andre fanger og tilmed holde koncerter uden for fængslet nok ikke kendetegnes som særlig hårdt af de fleste.

3. Materiale og metode

Vi vil her kort skitsere typen og karakteren af den empiri, vi allerede har henvist og kommer til at henvise til i artiklen, og hvordan den blev indsamlet. Vi har foretaget semistrukturerede interviews med Tom og korets skaber, Louise. Disse interviews har varet omkring en time hver, og både Tom og Louise har ønsket at fremstå ved eget navn. Det bør nævnes, at Louise var til stede under sidste fjerdedel af Toms interview (efter Toms ønske, da Louise ankom til lokalet for tidligt). Vi besluttede i samarbejde med Louise at afholde de to interviews i Café Exit, på deres “hjemmebane”. For at få et bedre indblik i praksissen og fangernes tilværelse i Fangekoret studerede vi også en dokumentar om Fangekoret (Petersen & Olsen, 2012) samt 63 af korsangernes egne sange. Louise har givet os adgang til sangene og anbefalet Tom som interviewperson.

Vores ærinde med artiklen er imidlertid ikke en egentlig empirisk undersøgelse af Fangekoret, men at bidrage til en teoretisk analyse af Fangekoret som praksis. Vi søger, bl.a. ansporet af Hammerlins ovennævnte opfordring, at nå frem til nye forståelser af, hvad der *kan* foregå i fællesskaber som Fangekoret, og dermed af lignende praksisser i fængsler samt i praksisfællesskaber generelt. Fangekoret fremstilles altså her som en *prototype* (Nissen, 2009), hvis mere almene relevans afhænger af, hvor godt det lykkes os og vores læsere at situere det og at gennemlyse det med de teoretiske begreber, vi her foreslår (se også Roald et al., 2021; Haug, 1981). Selv om dialogen med Fangekorets materialer og deltagere er vigtig, hviler undersøgelsens objektivitet således næsten alene på dens teoretiske forankring.

Når vi inddrager materiale fra interviews m.v., er det derfor med to formål. Dels tjener det et illustrativt formål, som en måde at konkretisere vores teoretiske pointer; at pege på deres mulige relevans. Og dels bruger vi det til at give retning til den teoretiske begrebsudvikling. Hvad det sidste angår, må vi

ydmygt vedkende os, at en mere omfattende empirisk undersøgelse ville kunne bidrage mere til de forståelser, vi prøver at udvikle, fordi et sådant materiale ville give bedre modstand. Vores metode er “spekulativ” eller “utopisk” i den betydning, at man grundlæggende lærer af en konkret praksis ved at forestille sig noget muligt snarere end noget givent (som “data” jo betyder); men denne relevans afhænger også af, at den konkrete praksis fremstilles som kompleks og modsigelsesfyldt (som en konkret utopi) snarere end som et ensidigt ideal (en abstrakt utopi) – (jf. Bloch, 1982; Michael, 2016; Nissen et al., 2014; Rajala et al., 2023). Af samme grund gælder det her om at etablere en *kritisk dialog*. Det indebærer, at vi behandler udsagn og tekster med respekt, men også som kontingente og situerede handlinger og artefakter. At forstå dem som (bedre eller ringere) “sandhedsvidner” er for endimensionelt til at forstå deres relevans.

Et videre arbejde med denne prototype ville indebære mere omfattende samarbejdsforhold i form af praksisforskning ud fra et kritisk psykologisk medforsker-princip og indlejret i en bredere etnografi “nedsænket” i fængslernes hverdagsliv og gradvist udbygget og korrigeret af forskellige stemmer og erfaringer. Vores sparsomme empiri kunne derved bl.a. udbygges med inddragelse af flere deltagere i flere positioner med en nærmere udforskning af de andre kontekster i fangernes hverdagsliv, ikke mindst selvfølgelig fængslet selv, og ved at sammenligne og samarbejde med andre eksperimenter med kunstnerisk praksis. Vi håber, at vores mere teoretiske overvejelser kan være relevante i den slags forskning som en slags åbne visioner.

4. Deltagelse i Fangekoret under og efter afsoning

Tom og Louise beskriver, at det ikke er alle i Kriminalforsorgen, der mener, at koret bør fortsætte med at eksistere. Men ud over det har det faktisk været svært at finde mange eksempler på kritik af Fangekoret – fra Tom og Louise til dagbladene til ministre. Her er pladsen i det politiske landskab, som Hammerlin (2015) efterspørger, tilsyneladende bevilget. Men i hvor høj grad skabes agens hos subjekterne i deres deltagelse i Fangekoret? I nedenstående analyse vil vi først give teoretisk dybde til forståelsen af Toms hverdagsliv med Fangekoret vha. kritisk psykologisk analyse.

4.1 Agens og hverdagsliv

I løbet af vores samtaler med Tom bliver det klart, at det især er to ting, der har betydet meget for Tom. Det første er deltagelsen i Fangekoret som en del af hverdagen i fængslet. Det andet er måden, hvorved indsatte gennem interaktioner med den generelle offentlighed i forbindelse med koncerter kan opnå en form for kontakt med den ydre verden. Fælles for disse er, at medlemmerne bliver eksponeret for en anden form for socialitet, end de ellers typisk ville møde bag fængslets mure.

Det forekommer nærliggende at forstå deltagelsen i Fangekoret gennem det kritisk psykologiske praksisbegreb med afsæt i agens⁶, samt i Lisbeth Hybholt (2015) udlægning af rutiners og pausers indvirken på menneskers anliggender og standpunkter (Holzkamp, 1982, 2013; Dreier, 1999, 2011; Nissen, 2002a), men også af nødvendigheden af pauser mellem disse. Centralt for analysen er, at individer anskues som situerede i konkrete praksisser, som de alt efter deres omstændigheder kan have større eller mindre indflydelse på gennem deres deltagelse i dem. Gennem disse kan de i større eller mindre grad bidrage til fællesskabet og have medbestemmelse over deres liv. Individer anskues altså som “particular parts of a social practice (...) rather than (...) free-floating agents located nowhere in particular” (Dreier, 1999, s. 6). I Toms tilfælde var han situeret i den meget konkrete materielle omstændighed og praksis: fængslet, hvor strukturer som lovgivning og sociale normer kan siges at indskrænke antallet af oplagte deltagelsesmuligheder i de praksisser, der er arrangeret internt, og som i sig selv udgør en marginalisering fra samfundslivet i øvrigt. Praksisser i fængslet er ifølge Tom netop karakteriseret ved frihedsberøvelse og en kold mangel på kontakt til omverdenen. Som Tom beskriver det “koncentrerer man sig bare om at sidde i fængsel” ved at forsøge at slå tiden ihjel hver dag.

Hybholt (2015) beskriver nødvendigheden af pauser (breaks) i den daglige livsførelses rutiner. Pauser anskues dog ikke som noget, der løfter individet ud af dets daglige livsførelse, men snarere som en del af den daglige livsførelse. Travle individer, der er “på” hele tiden, kan, ifølge analysen, ved at have disse pauser i deres dagligdag formå at skabe tid til at trække vejret mellem ellers meningsfulde rutiner. Pauserne er nødvendige for, at hverdagen er meningsfuld. Men denne tankegang må måske vendes om for at tilpasses en fængselskontekst. Hvis et individ konstant deltager i praksisser, der for dem at se specifikt er designet til at få tiden til at gå (eksempelvis at sidde i sin celle, træne, ryge hash osv.), så kan meningsgivende pauser fra monotonien, pauser, hvor handlemulighederne er flere, fx deltagelsen i Fangekoret, sætte fængslets meningsløshed i relief og anspore til agensbæger – eller måske til fortvivlelse og håbløshed.

4.2 “Vel også en form for terapi” – den rummelige socialitets effekt

I forlængelse af Tom og Louises udsagn kan vi tænke, at deltagelsen i Fangekoret som praksis, der bærer nogle særlige værdier med sig, er positiv for Tom, der kan identificere sig med dem. Han beskriver, hvordan han i Fange-

6 Det kritisk psykologiske begreb Handlungsfähigkeit blev først oversat som handleevne, hvilket var ligefremt, men også vildledende, da det ikke er en “evne” i almindelig forstand. Vi tilslutter os her en nyere konvention for at bruge termen agens (se fx Schwartz & Nissen, 2023). Det fælles tredje. Fællesskabende praksisser, Frydenlund Academic, s. 31-58, og, for en videre udredning, Nissen, 2023. Rearticulating Motives, Springer Nature.

koret blev mødt som et individ, der måtte være ærlig omkring sine følelser, og som pludselig befandt sig i en praksis, hvor værdier som overbærenhed for andre og det at lytte til hinanden var centrale:

Det er energien i koret. Altså det, at man kan mødes med nogen. Som man ved, har været igennem det samme som en selv. Og hvor man tænker, jamen jeg [får] ikke noget ud af at spille skuespil (...). Så jeg tror, at en meget stor del af det (...) vel også [er] en form for terapi.

Denne accept står ifølge Tom i stærk kontrast til socialiteten bag fængslets mure, hvor ingen spørger ind til, hvordan man har det, og hvor man bruger meget af tiden alene. På den måde kan man som indsat medlem af Fangekoret tage disse positive oplevelser med sig ind i de ensomme timer i fængslet. Fangekoret blev for ham også en meningsgivende aktivitet i kraft af denne kontrast. I Fangekoret kunne man udtrykke sig og møde hinanden med en tålmodighed og interesse, der ellers ikke var prominent i fængselskulturen:

(...) men det er jo også at rumme folk. Altså at folk bare er der og sidder helt stille med deres mobiltelefoner i hjørnet og ikke gider noget, er jo også at rumme folk. Men det tror jeg ikke, der er så mange andre fællesskaber, der ville, for så ville folk tænke (...) "hvorfør er han sur" (...) og det har folk ikke brug for. Så jeg tror egentlig bare, at man forsøger lidt den mulighed, der er for at flytte folk på en anden måde.

I Fangekoret var enhver sin egen med sine egne ting med i bagagen, men der var både det tilfælles, at man kom for at synge, og at man gav hinanden plads til at være der. Og dette blev opfattet i kontrast til fængslets øvrige hverdag, hvor individet netop blot bliver "rummet" i betydningen "opbevaret" i en forholdsvis tom beholder.

Tom tilskriver løbende i interviewet store dele af denne accept, at fællesskabet er skabt af Louise, som da også beskriver det som vigtige værdier for hende at kunne tage særhensyn til hinanden og at være åbne for at acceptere folk på trods af deres "fejl". Hun var selvfølgelig, i kraft af sin facilitatorrolle og sine musikalske kundskaber, en central del af Fangekoret. Gennem denne position kan hun siges at have haft mulighed for at tage værdier med sig ind til Fangekoret, som de indsatte deltagere i denne praksis i større eller mindre grad accepterer som forudsætning for deres deltagelse. Deltagelsen i Fangekoret er ifølge Tom en positiv faktor i resocialiseringen af fængselsfanger. Kriminalforsorgen giver ifølge ham ikke nok plads til initiativer som Fangekoret, hvilket for ham er et problem, da det at blive mødt med, samt at møde andre med, sympati og omsorg er værdier, man kan tage med sig ud i samfundet på den anden side af ens straf.

Her vil vi være os for at ty til en intuitivt oplagt, men fejlagtig simplificering af den kritiske psykologis ontologi som forklaring, hvor individer i en

given praksis blot opfattes som modtagere af normerne i denne praksis. Efter vores opfattelse er der mere på spil end dette. Forestillingen om “transfer”, om at man får noget ind mellem ørerne, som man har taget med sig og kan bruge, kan siges at være en individualistisk og instrumentel grundtanke, der strukturerer megen pædagogik og terapi. Fra et kritisk psykologisk perspektiv er handlesammenhænge indbyrdes forbundne, og menneskers bevægelser imellem dem (deltagerbaner) kan være mere eller mindre opbyggeligt arrangeret og vedrører mere eller mindre deres identitet (se også Dreier, 1993). Det er hverken et argument imod Fangekorets betydning eller Toms opfattelse af, hvorfor og hvordan det er at synge i Fangekoret; men lad os se lidt mere på Fangekoret i dette lys.

4.3 Fangekoret på fri fod – koncerter på den anden side af murene

Fangekoret spiller koncerter i hele Danmark. Medlemmerne får altså i forbindelse med deres deltagelse i Fangekoret udgangstilladelse fra fængslet. Dette står i kontrast til et mere generelt billede af fængselssystemet, hvor det at få udgangstilladelse med henblik på at skabe kontakt med det omkringliggende samfund i regi af eksempelvis uddannelse eller arbejde er sjældent (Storgaard, 2020). Tom beskriver, hvordan interaktionen med frie mennesker havde stor betydning for hans selvbillede:

Så jeg havde egentlig sådan accepteret min skæbne, at jeg kom ud og skulle være alene og skulle passe mig selv. Og der var ikke plads til mig ude i samfundet. Men det var det, jeg synes, det gjorde for mig at komme ud. Det var, at jeg kom ud i en kirke, der var fyldt med mennesker, og skulle synge med Fangekoret. Efter en koncert kom folk hen og gav en hånd og sagde tak for en god koncert. Gav et klap på skulderen. (...) Der var stadigvæk nogen, der kunne bruge mig til noget. Og at se mennesket bag forbrydelsen betød sindssygt meget.

Tom oplevede altså at blive positioneret som en legitim samfundsborger igennem Fangekorets koncerter. Med Jean Lave og Etienne Wenger (1991) kan vi tænke, at det at deltage legitimt perifert “ude i samfundet” er meningsgivende. Både Tom og Louise ser det da også som positivt, at man viser fangerne den tillid. Ved at give dem mulighed for at modtage applaus og blive behandlet som almindelige samfundsborgere, selvom de ret beset ikke er det (endnu, helt), kan man altså give dem mulighed for at opleve, hvordan det er at blive accepteret og set som mere end én, der har forsøgt at slå nogen ihjel:

Fordi jeg tror, havde jeg ikke mødt Fangekoret og var kommet i kirken og havde fået de her oplevelser, så tror jeg, jeg var kommet ud som sådan en nedbøjet, bitter mand, der bare havde tænkt: “Der er ikke plads til mig i samfundet.”

Tom fik noget konkret at give sig til i weekenderne, og han oplevede at blive mødt med (lidt mere) tillid. Men det var mere end det. Tom beskriver, hvordan han:

[...] synes, det gav mig så mange gode oplevelser, mens jeg sad inde, at jeg egentlig gerne vil give det videre til dem, der sidder inde i dag. Jeg vil gerne sørge for, at koret består, og det gør det jo kun, hvis der er nogen, der har lyst til at komme herud og synge.

For Toms vedkommende har det altså ikke blot været meningsfuldt at være en del af Fangekoret under hans indespærring, men det har også været givende at kunne bidrage til at facilitere andre nuværende indsattes deltagelse i koret. Her får vi øje på det almengørende ved agens. Det meningsfulde er ikke kun “what’s in it for me”. Men det er heller ikke en abstrakt altruisme. Der er derimod en indre sammenhæng mellem betydningen for fællesskabet og meningen for Tom. Umiddelbart hjælper han andre konkrete fanger, men det rummer også en etik, og det indebærer igen et selvbillede, som Tom vokser ved. Og det kan mærkes. Denne sammenhæng er i øvrigt kendt fra 12-trinsfællesskaber som Anonyme Alkoholikere, jf. mottoet: “You can only keep what you have by giving it away”. Hos dem forstås det som et spørgsmål om liv og død for den enkelte, at den gensidige hjælp rækker ud over det umiddelbare og bliver et vedvarende etisk princip (se også Keis et al., 2016). Toms fokus skifter fra sig selv til det fælles forehavende, eller med andre ord til “det fælles tredje”, den fælles sag, der rækker ud over både straf og resocialisering (Schwartz & Nissen, 2023).

5. Når justitsministeren klapper

I Anthony Burgess’ kultroman *A Clockwork Orange*, populært filmatiseret af Stanley Kubrick, berettes om den såkaldte Ludovico-metode, der på den korte tid af to uger tillader resocialiseringen af fanger via en grufuld, men effektiv psykologisk teknik. Historien illustrerer til dels en fantasi om, at videnskab kan give samfundet midlerne til at gøre folk til lovlydige borgere, men også Hammerlins pointe, at resocialisering ikke er en uskyldig proces. Vi vil i det følgende, med hjælp primært fra Louis Althusser (2016) og Michel Foucault (1982, 1994, 1999) anlægge et mere magtkritisk blik på, hvad resocialisering er, og hvordan Fangekoret specifikt resocialiserer. Toms fortælling om, og skepsis omkring, “den klappende justitsminister” må siges yderligere at lægge op til en kritisk undersøgelse af, hvilken ideologisk rolle Fangekoret kan spille for velfærdsstaten (her bliver særligt Althusser relevant), samt hvordan magt virker i og rundt om Fangekoret (hvor Foucaults diskussion af magt, fængsler og subjektivering synes særligt relevant). Intentionen med denne del af vores analyse er selvsagt ikke at annullere de posi-

tive aspekter af Fangekoret, som fremgår af ovenstående kritisk psykologiske analyse, men at belyse et andet aspekt af praksissen.

5.1 Produktionsdygtige fanger

Althusser udlægger med sit begreb om interpellation, hvordan de ideologiske statsapparater gør individer til subjekter. Fængslet er for Althusser et repressivt statsapparat, der primært virker gennem vold og frihedsberøvelse, men som Althusser påpeger, har alle repressive statsapparater også en ideologisk funktion. Fangekoret kan anskues som en ideologisk afgrening af det repressive statsapparat, som danske fængsler er.

Resocialiserende initiativer som Fangekoret omfatter en anden slags magt end den simple frihedsberøvelse. Ved en resocialiserende tilgang skal den indsatte ikke blot straffes for det, som denne har gjort, men heller ikke kun disciplineres økonomisk til at kunne levere i konkurrencestatens billede. Man skal også blive til et helt nyt menneske! Denne pointe vil vi senere uddybe med Foucaults begreb om pastoral magt.

Om initiativer som Fangekoret hjælper de indsatte med at få et bedre liv uden for tremmerne, afhænger naturligvis af, hvad “bedre” omfatter og for hvem. Ud fra Althusser er dette “bedre” netop, hvad der er bedre for den herskende klasse som den klasse, der besidder statsmagten, og som dermed er i kontrol over de restriktive og ideologiske statsapparater. Når vi i dokumentaren hører om en fange, der sidder inde for bankrøveri og dermed forbryder sig imod det borgerlige samfunds love, spærres vedkommende inde og forandres, eller man kunne sige resocialiseres, gennem ideologiske teknikker. I Toms tilfælde har interpellationen øjensynligt “virket”, da han efter en kirkekoncert bliver tilbudt et job af en mand fra publikum:

Jeg kom [efter en koncert] til at stå og tale med en mand, hvor jeg fortalte, at når jeg blev løsladt, så havde jeg ikke noget arbejde. Og han sagde, at “jeg kan forstå, at du er håndværker. Jeg vil godt tilbyde dig et job, når du kommer ud”.

Som korsanger i Fangekoret bliver Tom “påkaldt” som noget andet end en farlig forbryder. Dermed bliver han genkendelig som én, man gerne vil ansætte. Ved resocialisering finder den herskende klasse via staten en mere effektiv måde at håndtere problemet om kriminalitet end den simple indespærring. I stedet for udelukkende at isolere den kriminelle fra det øvrige samfund, afskrække befolkningen via uhyggelige straffe etc. muliggør resocialisering, bl.a. i Fangekoret, at de ellers fremmedgjorte fanger, der kommer ud på den anden side, kan komme tilbage på arbejde uden at overtræde det borgerlige samfunds love.

Althusseres strukturalistiske rammeteori blev, ifølge nogle læsninger (fx Højrup, 2002), overskredet, da han skrev om interpellation, fordi det handlede om subjektivitet, ideologi og om statens og personens individualitet.

Staten var ikke længere bare et redskab for kapitalens “stumme” økonomiske magt, men et magtdomæne og et mega-subjekt, der ideologisk blev repræsenteret som Vorherre. Den humanistiske tanke om resocialisering er dermed ikke længere *kun* et skalkeskjul for kapitalinteresser (eller konkurrencestat), men et ideologisk udtryk for, hvordan statens magt dannes som en fusion mellem forskellige fortolkninger af suveræniteten over domænet, formet af styrkeforhold mellem klasserne.⁷

5.2 Skabelsen af den kriminelle

Men Foucaults magttænkning har haft større betydning for kriminologien end Althusser. Her er fokus også på subjektivering, men Foucault opfattede den suveræne magt som erstattet af andre magtformer, som var mere produktive og økonomiske; i en vis forstand var Foucault dermed tættere på marxismens vægtning af økonomi frem for politik, selv om også han gjorde op med strukturalismens metodologi.

Foucault (1999) argumenterer for, at overgangen fra offentlige pinsler til fængsler omfatter en opblomstring af en panoptisk disciplinær magt. For moderne humanistiske briller virker det åbenlyst, at fængslet er en mindre barbarisk form for straf end det, der kom før, men bl.a. viser Foucault, hvordan fængsler gennem nye magtteknikker fra første færd har virket som moralske opdragelsesinstitutioner. Som en såkaldt totalinstitution kan fængslet rumme hele fangens hverdag og effektivt disciplinere denne (se også Nielsen & Mathiassen, 2015; Hamre, 2015, hvor selve idéen om fængslet som totalinstitution udfordres). Ordene resocialisering og disciplinering har forskellig klang, men for Foucault er resocialisering disciplinær magt. Gennem forskellige subjektiveringsstrategier (isolation, tvangsarbejde, belønningssystemer m.v.) tilpasset en klassifikation af fangernes adfærd har man forsøgt at genopdrage fangerne moralsk-politisk. Resocialisering er rettet mod normalisering, men i samme bevægelse har man konstitueret fangerne som kriminelle. Ganske vist er det for nogle fanger meningsfuldt, positivt og måske endda ønsket at blive genkendt som kriminel i forbindelse med at forstå sig selv i relation til eget lovbrud (Ievins & Mjåland, 2021). For Foucault er fokus imidlertid et lidt andet; ikke nødvendigvis om fangerne ønsker eller ikke ønsker at blive defineret på en bestemt måde, men

7 Derved peger Althusseres interpellationsteori også i retning af spørgsmålet om forskningens egen involverethed i det, den analyserer, fordi universiteterne også er et “ideologisk statsapparat”. Det implicerer også et potentielt brud med Althusseres grundforestilling om en “videnskabelig socialisme”, som trods den marxistiske baggrund mente sig hævet over sit genstandsfelt (en modsigelse, der blev håndteret ved, at videnskaben blev tænkt eskatologisk og teleologisk som en slags fremtidens stemme).

snarere de subjektiveringsprocesser, der er på spil i fængslet, og som er med til at sætte rammer for, hvad de kan ønske.⁸

I et bredere samfundsmæssigt perspektiv kan fængsler ses som et udtryk for biomagt, magt over livet, på den måde, at staten kontrollerer, klassificerer og organiserer sine subjekter ved at flytte dem rundt mellem institutionelle positioner. Nogle puttes i den resocialiserbare kasse, får udgangstilladelse og kommer ud at synge med Fangekoret, mens andre subjektiveres som “uhelbredelige”.

Som bl.a. Nielsen og Mathiassen (2015) gør i deres diskussion af begrebet resocialisering, kan man i denne forbindelse hævde, at omsocialisering er et mere passende begreb at bruge. For Foucault (1999) er der da heller ikke megen “venden tilbage” til et prosocialt liv for fangen, men snarere at denne i første omgang subjektiveres som kriminel for så at kunne disciplineres og styres. Vi vil ikke desto mindre fortsætte med at bruge begrebet om resocialisering om denne proces, da ordet fortsat figurerer diskursivt i vores empiri og de inddragede medier.

Hvis vi zoomer ind på Fangekoret og hverdagen i fængslet, kan man med et foucauldiansk blik karakterisere Fangekoret som en neoliberal styringsmekanisme, med vægt på den “pastorale magt”, hvor fokus mere er på styring gennem frie valg, eget ansvar og selvfremskaffelse (hvis oprindelige form er den religiøse bekendelse). Eksempelvis beskriver Tom, hvordan han først deltog i Fangekoret, fordi der ikke var andet at lave om søndagen, og fordi han var overladt til sin egen kedsomhed. Tom er ikke blevet tvunget til at synge kirkesang, men var fri til at vælge, hvordan han ville bruge weekenden inden for tremmernes rammer. Også disciplinær magt *forudsætter* frihed, selv i en komplet indesluttet totalinstitution (se også Foucault, 1982); men den pastorale magt arbejder mere gennem selvrefleksion og bekendelse end straf og belønning, så her træder valgfriheden mere frem.

Det er på spil i Fangekorets kirkekoncerter og i deres sangtekster. Fangerne bekender deres synder til, ikke en præst, en psykolog eller lignende, men til et publikum af normale, lovlydige samfundsborgere. I et selvrefleksivt moment subjektiverer fangerne sig selv over for publikum:

Jeg ka’ se mig selv i spejlet, jeg ka’ se, hvor jeg har fejlet // Der, hvor livet var for hårdt og bare sejled’ // Når jeg synger her i koret, når Vorherre gi’r mig ordet // får jeg modet til at lægge alt på bordet (Fangekoret fra Vridsløselille, 2015).

8 Der kan være positive og meningsfulde effekter tilknyttet muligheden hos fanger for at anerkende deres eget lovbrud, men her medfølger også en implicit præmis om, at straffen skal være meningsfuld for dem, hvilket i sig selv kan betragtes som en disciplinerende subjektiveringsmekanisme, hvor et nærliggende spørgsmål må være: Hvorfor og hvordan skal det være meningsfuldt at udsone sin straf? Skal en fange være redaktør af sin egen livsfortælling?

Som syndende katolikker skrifter fangerne for de berørte civile og skaber på den måde en ny troværdig identitet over for både andre og sig selv. Via den offentlige bekendelse produceres altså selvbefrejdende samfundsborgere, der bliver regulerbare via skam og (måske) for fremtiden derfor overholder loven. Igen her kan vi sammenligne med AA og andre 12-trinsfællesskaber, hvor de andre deltagere er det publikum, der repræsenterer fællesskabets "højere magt" og lytter til den afhængiges "speaks", som er de fortællinger om "sygdommens" umoral, hvormed den afhængige hele tiden genfødes som "ædru alkoholiker" (hhv. *recovering addict m.v.*). De fleste vil dér nedtone det religiøse element i den "højere magt", selv om 12-trinsfællesskaberne har rødder i vækkelsesbevægelser, ligesom Tom og Louise gør i forhold til Fangekoret. Men referencen til Vorherre er alligevel nok ikke tilfældig, heller ikke i sangen her. Som neoliberal styringsform er det pastorale en paradoksal underkastelse, man selv har ansvar for, og som hele tiden frit vælges til "én dag ad gangen" (sml.se også Valverde, 1998).

Vi har nu set, hvordan Althussers og Foucaults begreber kan bruges i kritiske analyser af resocialiseringsdiskursen uden at falde tilbage i en straf-tænkning. Man kan kritisere sådanne Althusser- eller Foucault-inspirerede analyser for en kynisme, der ganske vist tillader os dybere at begribe ideologi- og magtmekanismer på spil i fængslet, men i første omgang hovedsageligt fremmer ligegyldighed over for fangers hverdagsliv. Vi vil i det følgende præsentere en analyse af Fangekoret, der inddrager, men også overskrider, den kyniske analyse, ved at betone, hvordan netop underkastelsen i interpellationen kan blive en anledning til en almen udvidelse af kor-sangernes agens.

6. Individualitet gennem kollektiv underkastelse

Foucaults forståelse af magten som distribueret, praktisk og relationel kan også opbløde opfattelsen af en institution som Kriminalforsorgen og dermed også Fangekoret som en arm af statsapparatet (og dermed måske den herskende klasses forlængede arm). "Hvor der er magt, er der modstand," som Foucault skriver i *Viljen til viden* (Foucault, 1994, s. 101). Så man kunne også vende analysen om og spørge, om Fangekoret med Louise ikke lige så godt kunne anskues som en form for modmagt? Man kunne overveje, om et vigtigt aspekt ved Fangekoret netop er, at det *ikke* fokuserer på resocialisering. Med Louises ord skal fangerne "[ikke] skrive under på, at de vil resocialiseres, eller skrive under på, at de fungerer eller vil aflægge kriminaliteten osv. Leve et normalt liv".

Tænker man med Foucault er magt altid et aspekt af socialitet og institutioner. Magt skal ikke kritiseres, fordi den er magt (Nissen, 2002a). Selvom Althusser holdt fast i idealet om en praksis fri for ideologi – den videnskabelige marxisme – udlægger Althusser, og senere ideologikritikere som Slavoj

Žižek (fx 2010), at ideologi netop er en nødvendighed for at opretholde en social virkelighed på trods af ideologiens status som imaginær. Dermed ikke sagt, at subjektet eller samfundet blot er magt eller ideologi; der siges udelukkende, at konstitueringen af subjektivitet, sociale relationer, fællesskaber og institutioner bl.a. medieres af magt og ideologi. Og dermed at også vores videnskabelige bidrag indgår i de samme processer.

Denne tænkning åbner op for behovet for en nuancering af, ikke *hvorvidt* Fangekoret kan ses som en magtteknik, men *hvordan* Fangekoret virker som magtteknik og iht. til hvilket mål. Vi vil her foreslå den tese, at et særlig vigtigt aspekt af Fangekoret er funktionen som interPELLerende fællesskab (Nissen, 2004), der omfatter en underkastelse til, og en medskabelse af, en kollektiv æstetisk praksis, hvis almene meningsfuldhed potentielt *overskrides* resocialiseringsperspektivet.

6.1 Modmagt

Det viser sig i vores empiriske materiale, at Fangekoret er en skrøbelig konstruktion. Det er det bl.a., da det ifølge Tom i meget høj grad hviler på Louise. Tom udtalte, at koret ville dø uden Louise, at koret ikke ville være opstået i første omgang uden Louise, og at Louises relationsarbejde spiller en helt central rolle for, at fangerne bliver i koret. Tom og Louise anerkender, at dele af Kriminalforsorgen støtter Fangekoret som initiativ, men overordnet oplever de, at modstanden har været langt større end støtten. Det har derfor krævet en særligt vedholdende ildsjæl som Louise at starte og vedligeholde koret. Det virker ikke helt passende blot at karakterisere Fangekoret som et ideologisk instrument, der skal gøre fangerne til produktive borgere.

Det svarer til den lidt mindre monolitiske karakteristik af staten, som man som nævnt også kan spore hos Althusser (2016). Skolen fungerer således som et af vor tids primære ideologiske statsapparater, men samtidig eksisterer der naturligvis skolelærere, der i det mindste til en vis grad formår at gøre oprør imod den herskende ideologi. Måske kan korleder Louise sammenlignes med denne slags skolelærer – en ansat i Kriminalforsorgen, der som sådan ikke kan undgå at være med til at straffe og resocialisere, men som også kæmper for, at det kan være andet og mere. Tom nævner, at forholdet til Louise kan være en af de primære grunde til, at man bliver ved med at synge, optræde etc.:

Vi svigter ikke Louise. Fordi hun har været der for os, da vi havde brug for det. Så nu er vi der også for hende. Og hvis hun gerne vil have, at vi kommer ud og synger, så tager vi med ud og synger. Det gør vi egentlig ikke lige i dag, men så gør man det for Louises skyld.

Når Louise træder så meget frem som person i Toms fortælling, kan man umiddelbart forstå det som et udtryk for hendes “relationsarbejde” og for hendes evne til at få Tom til at føle sig set og hørt og inddraget. Relationsar-

bejde er vigtigt, men vi må også zoome ud til dets vilkår. Er Louise vigtig i fængselspræstens eller psykologens klassiske rolle som sjælehyrde, der tilbyder et glimt af menneskelighed i et ellers brutalt system? Måske. Men hun er også, og i vores analyse først og fremmest, leder af Fangekoret. Hun repræsenterer Fangekoret, og hvad det står for. Hun legemliggør dets ånd. Det er også tankevækkende ift. den måde, Tom ellers karakteriserer Fangekoret som fællesskab. Ifølge Tom er der mange af korsangerne, der nok ikke ville kunne fungere i andre fællesskaber. Tilmed nævner Tom, at han egentlig ikke kan lide at være i selskab med flere af dem, der er med i Koret. Som Tom formulerer det: "I fem dage på en lejrskole, så ville vi ende med at rykke hovedet af hinanden." Generelt fremstår Fangekoret som et ukonventionelt fællesskab.

Korsangerne nyder ikke synderligt at være sammen med hinanden, men formår det alligevel under en implicit præmis af, at man kan deltage på mange forskellige måder. Og de samles om et fælles tredje, som de umiddelbart ikke er specielt talentfulde til.

6.2 Fangekorets interPELLerende funktion – om individualitet og fællesskab

Foucault (1999) udlægger i sin analyse af konstitueringen af den kriminelle som diskursiv figur, at en af fængslets primære funktioner er at individualisere den enkelte fange. Koret bryder med denne funktion, i og med at fangerne, herunder Tom, får mulighed for at deltage sammen med andre om noget, at forstå sig selv gennem det fælles. De længes efter at høre til ("longing for belonging", jf. Søndergaard & Rabøl Hansen, 2018), og de overgiver sig til fællesskabet.

Tom forklarer os, hvordan han først, da han var ude til koncert, blev oprørt, da publikum klappede af hans sang. Tom kunne i første omgang ikke spejle sig i publikums interpellation, der så blev til misinterpellation. Det var først, da det, i Toms ord, gik op for ham, at det var Fangekoret som gruppe, der blev klappet af, at han accepterede publikums hyldelse og dermed genkendte sig selv i interpellationen. I momentet af underkastelse til fællesskabet skete der altså en transformation af Toms selvforståelse, hvorved han fandt en ny socialitet, der udfordrer individualiseringen af den kriminelle. Dette kan også udtrykkes som et spil mellem forskel og identitet mellem individ og kollektiv. Tom modsætter sig i første omgang interpellationen med tanke på sine egne særegne, ifølge ham selv forkastelige, karakteristika. Det sker så på et tidspunkt, at han sammensmeltet med koret, idet han pludselig opfatter sig selv som en del af koret. Hans anerkendelse som person, hans individualitet, slår rod i underkastelsen til en fælles identitet, til deltagelsen i koret som kollektiv enhed. Derfra udvikles så en personlig identitet, der igen individualiseres som noget særligt – fx gennem Toms senere særlige position som eksfange. Kort sagt transformeres det individuelle gennem deltagelsen i det kollektive.

Naturligvis forandres det kollektive også i denne proces. Dette krystalliseres særlig tydeligt i Toms tilfælde. Tom er stadig en aktiv del af Fangekoret. Han hjælper nye deltagere med at finde fodfæste i koret og spreder korets budskab, fx ved at stille op som interviewperson i denne undersøgelse. Uden ham ville Louises kamp for at holde Fangekoret kørende blive meget sværere, og Toms særlige fortolkning af fællesskabet får en vægt.

6.3 Agens i underkastelse

Immanuel Kant (2017) beskrev, hvordan mennesket kun er frit, og i øvrigt i overensstemmelse med sin egen autonome fornufts natur, når det underlægger sig det kategoriske imperativ. Heri ligger en tese om, at frihed paradoksalt nok findes i underkastelsen til en “lov” (hvilket bl.a. lacanianske teoretikere som fx McGowan, 2021, har bemærket), her til Kants maksime om, at éns handlinger skal kunne udtrykke en regel for alle. Hegel (1968) konkretiserer og historiserer i sin etik loven fra abstrakt maksime til institutionernes konkrete “levende gode”, en praktisk “sædelighed”, som personer dannes gennem. I hans “anerkendelsesdialektik” (Hegel, 2005) udfoldes denne underkastelse som en allegori om et magtforhold: Selvbevidstheden dannes ved, at to “bevidstheder” møder hinanden, og hver af dem først prøver at generobre sit monopol på bevidsthed ved at slå den anden ihjel. I kampen spejler de sig i hinanden, og det er første niveau af gensidig anerkendelse. Men den ene får overtaget og bliver herre, mens den anden vælger trældommen frem for døden. Trællen, der på overfladen er taberen, spejler sig selv i mødet med døden og transformeres i arbejdets aktive omgang med verden og bliver dermed i det lange løb vinderen i kontrast til den passive herre. Trællens anerkendelse i sidste ende er dog ikke en given sag (som Marx ville pege på). Ikke desto mindre er det gennem underkastelsen, at udviklingen imod frihed findes.

For Hegel kan frihed kun realiseres i og igennem en stat, der umiddelbart begrænser den enkeltes råderum. Og selv om vi har lært (bl.a. af Marx, Althusser og Foucault) at være skeptiske over for staten og dens magtformer, kan vi også stadig med rimelighed håbe, at den trods alt delvist demokratiske velfærdsstat kan rumme praksisser og institutioner, til hvilke en underkastelse kan være udviklende. Hegel tænkte (læst “affirmativt” bl.a. med Højrup, 2002) måske på nogle måder mere dialektisk om staten end de andre, nemlig som en fællesskabsform, der bestandigt nyskabes af sine borgere i praksis, i den historiske proces, han kaldte verdensånden.

6.4 Underkastelsens karakter

Hvori består Tom og Fangekorets underkastelse? Den består netop i den underkastelse til Fangekoret som fællesskab, som vi fremanalyserede med Althusser og Foucault. I det moment, hvor Tom genkender sig selv i den interpellation, som publikums klapsalver udløser. Hvad er det så, fangerne i Fangekoret er sammen om? På en måde ingenting. Ved et nærmere kig, og

på trods af resocialiseringsdiskursen, handler Fangekoret, som Louise også fremhævede, *ikke* om resocialisering. Fangekoret er ikke et træningsrum eller et terapilokale rettet mod fremtidig normalitet eller “social skills”, som det kendes fra forskellige programmer for “anger management” m.v., eksempelvis Laursen (2015). Det handler heller ikke om det skønne eller det sublime ved kunsten, da fangerne, med Louises ord, ikke alle er skønsangere. Fangekorets “lov” er en mere almen socialitet, der omfatter, at enhver deltager kan være med, næsten blot for at være med. Ifølge Tom og Louise skal man ikke kunne lide hinanden, ej heller skal man nødvendigvis kunne lide at synge eller skrive sange. Den eneste lov er egentlig, at man ikke “skuffer Louise” ved at “træde forkert” (fx ved at melde fra til koncerter eller flygte under udgang fra fængslet). Tom nævner i øvrigt i denne forbindelse, at der aldrig er nogen, der har forsøgt at stikke af under udgang med Fangekoret.

Fangerne har uden tvivl forskellige, måske i visse tilfælde også tvivlsomme, motiver for at deltage. Fx kan koret ifølge Tom være et sted, hvor de kan udveksle informationer eller endda mere lyssky ting. Men det, der i første omgang er vigtigt i sådan en interpellation, er ikke motivet, men de fælles handlinger, man deltager i. I 12-trinsfællesskaberne har de mottoet “Fake it till you make it”. Og Althusser (2016, s. 47) citerede Pascal: “Knæl ned, bevæg læberne i en bøn, og De tror.” Der er ingen garantier, men de praktiske handlinger skaber mulighed for nye selvforhold, nye motiver.

Allerede ved blot at underlægge sig korets minimale praktiske lov er man inviteret ind i et fællesskab, der bygger på og interPELLerer til en mere almen etik. Her og nu rettes fængselslivets magt hen imod krav om en livsførelse, der ikke er på bekostning af sig selv og kollektivet. Og her og nu er fangerne deltagere i en kamp for udvikling af Kriminalforsorgen i den retning – ansvarliggjort, ikke bare for egen resocialisering, men for det fælles politiske projekt. Det er *fællesskabende*. I dette projekt skabes fællesskabet, her mødes de meget forskellige baggrunde og positioner “på neutral grund og i bevægelse” (se også Nissen, 2015).

Skal vi forstå kunstens – musikkens – plads i dette, må vi se “kunstværket” (korsangen) i sit “udstillingsrum” (Kriminalforsorgen, men netop som en del af et velfærdssamfund), som en konkret, sanselig legemliggørelse af en forandring af fængslets rationalitet og dets fordeling af positioner og kapaciteter. Det er i Rancières forstand en *dissens*, et tankevækkende møde mellem meget forskellige slags meningsfuldhed (Rancière, 2014; Nissen & Friis, 2020; Bank & Nissen, 2022).

7. Konklusion

Vi startede analysen ud med en kritisk psykologisk analyse af Fangekorets resocialiserende kapacitet for derefter at forholde os mere kritisk til, hvad

Fangekoret gør for dets deltagere. Vi underkastede dernæst dermed begrebet “resocialisering” en magtkritik. Igennem denne underkastelse tænker vi, at en kritisk psykologisk forståelse i det lange løb opnår større dybde og styrke. Idéen om Toms dannelse gennem interpellation til Fangekoret og dets etik er et vigtigt korrektiv og supplement til en forståelse af Toms udvikling, som alene hæfter sig ved læring (intenderet eller ej) og til en forståelse af agens, som retter fokus alene mod hans kapacitet til at magte sit eget liv. Toms subjektivitet er ikke et altid-allerede givet forhold, som skal “indfanges” i et førstepersonsperspektiv. Den dannes derimod gennem *deltagelse* – den kritiske psykologis nøglebegreb; og deltagelse indebærer både overgivelse og fællesskabelse, altså det at skabe og forandre fællesskaber. Toms selvfremsstilling, bl.a. i vores interviews, hører med i de processer som et bidrag til vores forsøg på almengørende analyse.

I Fangekoret får fanger som Tom mulighed for at (gen-?)opdage, at man kan “være med”; at man kan være med andre. Som nævnt hvilede Fangekoret meget på Louise som ildsjæl og er som mange andre af den slags sociale projekter skrøbeligt og prekært. Det er usikkert, om og hvordan det kan fortsætte nu efter Louises død. Det har indtil nu formået at eksistere, måske som et levn fra en tid, der havde “blødere værdier”, som Tom mener; men denne blødere tid var også nyliberalismens indtog i de skandinaviske velfærdsstater, og på den baggrund kan Fangekoret ses som andet og mere end blød resocialisering. Man kan se det som en *konkret utopi*, jf. Bloch (1982); en prototype for en progressiv tendens og en almengørende etik, der trods alt også findes i Kriminalforsorgen. Det er vanskeligt at vurdere de videre betingelser for denne konkrete utopi. Fangekorets organisator og deltagere har under alle omstændigheder måttet navigere i et komplekst kampfelt i Kriminalforsorgen og udadtil i medierne for at overleve. Spørgsmålet er, hvordan et utopisk brud i den nyliberale velfærdsstat kan styrke sig selv og blive ved med at tilbyde fanger i Danmark mulighed for (mere eller mindre frivilligt) at underlægge sig dets socialitet for bedre at kunne være med til, at vi sammen magter og udvikler livet.

Det spørgsmål forudsætter, teoretisk og praktisk set, at modstillingen mellem straf og humanisme, trods fængslets overvældende repressive vilkår, kan ophæves i en tænkning, hvor magtudøvelse ikke er helt så bundet til det liberale frihedsbegreb. Allerede Hegel (1968) slog fast, at straffen er en nødvendig bagside af det borgerlige samfunds frihed. Foucaults begreb om den “produktive magt” er et forsøg på at bryde med den logik. Men det spaltes let op i dystopisk totaliserende magtkritik kontra den “moderigtigt” utopiske abstraktion fra undertrykkelse, som Hammerlin kritiserede. Begge de to ekstremer ligger langt fra det, som Foucaults teori faktisk kan bidrage med. Som nævnt har den disciplinære magt mest været produktiv på den måde, at den har udfoldet sig som individualiserede og individualiserende reguleringer, som snarere har tildækket og formidlet end overvundet den fundamentale repressivitet, som fængslet udgør, og som politisk igen og igen forsvares

med den straffunktion, der symbolsk understøtter den liberale frihed, men som er ineffektiv som resocialisering. Straffen blokerer for velfærdsstatens demokratiske magt til reelt at bekæmpe kriminalitet og fastholder dermed den omfattende *magtesløshed*, som gennemsyrrer hele systemet.

Men straf er ikke irrationel eller tilfældig. Det er magtens absolutte udtryk i fængslet som vold, der modsvarer illusionen om dens absolutte fravær uden for murene som frihed. På begge sider af medaljen slår dette absolutte dialektisk om i sin modsætning, og det kan åbne for andre perspektiver.⁹ Måske kan vores stadig mere udbredte erfaring om, at også selvkontrol, autonomi og kulturel frisættelse på forskellige måder slår om i afhængighed, depression, angst og anden mistrivsel, også anspore til at overvinde den dybe dikotomi mellem frihed og straf. Kun ved et opgør med strafbegrebet kan fængslet reelt blive til omsorg, dets magt reelt vokse til demokratisk agens (sml. her også med Nissen, 2002b).

Er det institutionelt muligt at etablere initiativer, der anskuer subjekter som handlende og skabende i fængslet uden at forfalde til resocialiseringens instrumentalistiske grundtanke? Muligvis, men processen er ikke problemfri. Fangekoret kan ses som et bud på et initiativ, der hverken resocialiserer eller straffer, men som giver dets deltagere mulighed for at øge deres egen agens gennem underkastelsen til en kollektiv, æstetisk praksis.

REFERENCER

- Abrahamsen, S. & Sindberg, M. (2017, 9. marts). Søren Pape: "Vi er så bange for at komme til at være for hårde i det her samfund". *Information*.
<https://www.information.dk/indland/2017/03/soeren-pape-saa-bange-komme-vaere-haarde-samfund>
- Althusser, L. (2016). *Louis Althusser's ideologi og ideologiske statsapparater* (A.B. Holm, red). Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Bank, M. & Nissen, M. (2022). Aesthetic motifs and the materiality of motives. *Theory & Psychology*, 32(6), 848-867. <https://doi.org/10.1177/09593543221119207>
- Bloch, E. (1982). Anticiperet realitet: Hvad er utopisk tænkning, og hvad kan den? I: J.E. Andersen, N.K. Nielsen, P. Stounbjerg & H.J. Thomsen (red.), *Ernst Bloch – En introduktion* (s. 25-36). Modtryk.
- Coutinho, B.V., Hansen, A.L., Waage, L., Hillecke, T.K. & Koenig, J. (2015). Music making interventions with adults in the forensic setting – a systematic review of the literature – part I: group interventions. *Music and Medicine*, 7(3), Article 3. <https://doi.org/10.47513/mmd.v7i3.409>
- Dreier, O. (1993). *Psykosocial behandling – en teori om et praksisområde*. Dansk Psykologisk Forlag.

9 Trods Foucaults skepsis over for dialektikkens iboende teleologi kan denne magtens dialektik, i en "affirmativ kritik" efter vores opfattelse læses ud af hans tekster om magtbegrebet (1982, 1994, 1999). Når volden ikke længere subjektiverer, men med sin objektivering udsletter subjektet, så ophører magt; omvendt er den subjektiverende magt en selvoverskridende proces, som vi kan fæstne håb til.

- Dreier, O. (1999). Personal trajectories of participation across contexts of social practice. *Outlines: Critical Social Studies*, 1(1), 5-32.
- Dreier, O. (2011). Personality and the conduct of everyday life. *Nordic Psychology*, 63(2), 3-24.
- Fangekoret fra Vridsløselille (2015). Be' om hjælp på *Egon Olsens Vej*. Fangekoret.
- Foucault, M. (1982). The subject and power. *Critical Inquiry*, 8(4), 777-795.
- Foucault, M. (1994). *Seksualitetens historie*. Det lille Forlag.
- Foucault, M. (1999). *Overvågning og straff: det moderne fængsels historie* (3. udgave). Gyldendal Norsk Forlag.
- Fængsel. (u.å.). Kriminalforsorgen. Hentet 26. marts 2024 fra: <https://kriminalforsorgen.dk/straf/faengsel/>
- Gram, S. (2006). De dømtes sang. *Jyllands-Posten*. <https://jyllands-posten.dk/indland/article3855014.ece>
- Hammerlin, Y. (2015). Et fængsel er et fængsel, men ... *Psyke & Logos*, 36(1), 129-152.
- Hamre, B. (2015). Goffmans totalinstitutionen set i en dispositivoptik. *Psyke & Logos*, 36(1), 12-27.
- Hansen, A.B. (2004). Fangekorets forbryderalbum. *Kristeligt Dagblad*. <https://www.kristeligt-dagblad.dk/kultur/fangekorets-forbryderalbum>
- Haug, F. (1981). Dialektisk teori og empirisk metodik. Udnyttelsen af data. *Udkast*, 9(1), 8-40.
- Hegel, G.W.F. (1968). *Philosophy of right*. Oxford University Press.
- Hegel, G.W.F. (2005). *Åndens fænomenologi*. Gyldendal.
- Holz kamp, K. (1982). Daglig livsførelse som subjektvidenskabeligt grundkoncept. *Nordiske udkast*, 2, 89-117.
- Holz kamp, K. (2013). What could a psychology from the standpoint of the subject be? I: E. Schraube & U. Osterkamp (red.), *Psychology from the standpoint of the subject: selected writings of Klaus Holz kamp*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9781137296436>
- Hybholt, L. (2015). Routines and concerns in the conduct of everyday life. *Outlines*, 16(2), 88-102. <https://doi.org/10.7146/ocps.v16i2.22996>
- Højrup, T. (2002). *Dannelsens dialektik*. Museum Tusculanums Forlag.
- Ievins, A. & Mjåland, K. (2021). Authoritarian exclusion and laissez-faire inclusion: comparing the punishment of men convicted of sex offenses in England & Wales and Norway. *Criminology (Beverly Hills)*, 59(3), 454-479. <https://doi.org/10.1111/1745-9125.12276>
- Im, V. & Pinto, R.M. (2023). Music and well-being in carceral settings: a scoping review. *Arts & Health*, 1-17. <https://doi.org/10.1080/17533015.2023.2251513>
- Kant, I. (2017). *Grundlæggelse af sædernes metafysik* (2. udgave, 8. oplag). Hans Reitzels Forlag.
- Keis, M.K., Nielsen, A.N. & Nissen, M. (2016). User driven standards in a mutual help context – the co-emergence of subjects and standards. *Theory & Psychology*, 26(2), 243-262. <https://doi.org/10.1177/0959354316637982>
- Laursen, J. (2015). “Man begynder jo ikke at smadre en købmand”: Perspektiver på vold i vredeskontrolprogrammet “Anger Management”. *Tidsskriftet Antropologi*, 2015(71), 69-90. <https://tidsskrift.dk/tidsskriftetantropologi/article/download/107065/156627/220491>
- Lave, J. & Wenger, E. (1991). *Situated learning: legitimate peripheral participation*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511815355>
- McGowan, T. (2021). Superego and the law. I: Y. Stavrakakis, S. Frosh, L. Layton & D. Nobus (red.), *Routledge handbook of psychoanalytic political theory* (s. 139-150). Routledge, Taylor & Francis Group.

- Michael, M. (2016). Notes toward a speculative methodology of everyday life. *Qualitative Research*, 16(6), 646-660.
- Mik-Meyer, N. & Järvinen, M. (2003). *At skabe en klient: institutionelle identiteter i socialt arbejde*. Hans Reitzels Forlag.
- Minke, L.K. (2018). Strafomfanget i Danmark – med særlig fokus på fængselsstraf. *Samfundsøkonomen*, 2018(4). <https://doi.org/10.7146/samfundsokonomien.v2018i4.140630>
- Nielsen, A.M. & Mathiassen, C. (2015). Socialpsykologiske refleksioner over et regelrandzonefelt. *Psyke & Logos*, 36(1), 299-322. <https://doi.org/10.7146/pl.v36i1.22840>
- Nissen, M. (2002a). Det kritiske subjekt. *Psyke & Logos*, 23, 65-85. <https://doi.org/10.7146/pl.v23i1.8576>
- Nissen, M. (2002b). Straf eller magt? En social kritik af ungdomssanktionen. *Nordiske Udkast*, 30(1), 36-58.
- Nissen, M. (2004). Communities og interPELLerende fællesskaber. I: P. Berliner (red.), *Community psykologi* (s. 95-122). Frydenlund Academic.
- Nissen, M. (2009). Objectification and prototype. *Qualitative Research in Psychology*, 6(1), 67-87.
- Nissen, M. (2015). Meeting youth in movement and on neutral ground. *Dialogic Pedagogy. An International Online Journal*, 3, 19-42.
- Nissen, M. (2023). *Rearticulating motives*. Springer International Publishing AG. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-43494-5>
- Nissen, M. & Friis, T. (2020). Recognizing motives: the dissensual self. *Outlines*, 21(2), 89-135. <https://tidsskrift.dk/outlines/article/view/122692>
- Nissen, M., Vitus, K., Jefferson, A. & Ingholt, L. (2014). Utopiarbejde – udkast til en forskningsmetode. I: K.P. Munk, J.E. Møller & S. Bengtsen (red.), *Metodefetichisme. Kvalitativ metode på afveje?* (s. 145-173). Aarhus Universitetsforlag.
- Petersen, K.F. & Olsen, A.M. (Instruktører) (2012). *Fangekoret* [Dokumentarfilm]. Sfinx Film/TV. <https://www.dfi.dk/viden-om-film/filmdatabasen/film/fangekoret#Grundoplysninger>
- Rajala, A., Cole, M. & Esteban-Guitart, M. (2023). Utopian methodology: researching educational interventions to promote equity over multiple timescales. *Journal of the Learning Sciences*, 32(1), 110-136.
- Rancière, J. (2014). *The emancipated spectator*. Verso Books.
- Roald, T., Køppe, S., Bechmann Jensen, T., Moeskjær Hansen, J. & Levin, K. (2021). Why do we always generalize in qualitative methods? *Qualitative Psychology*, 8(1), 69-81. <https://doi.org/10.1037/qup0000138>
- Schwartz, I. & Nissen, M. (2023). Det fælles tredje i *Fællesskabende praksisser* (s. 31-58). Frydenlund Academic.
- Storgaard, A. (2020). Prison leave in Denmark: how a tradition of combining rehabilitation with discipline developed into putting access to justice at risk. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 26(2), 213-229. <https://doi.org/10.1007/s10610-020-09436-5>
- Søndergaard, D.M. & Rabøl Hansen, H. (2018). Bullying, social exclusion anxiety and longing for belonging. *Nordic Studies in Education*, 38(4), 319-336.
- Valverde, M. (1998). *Diseases of the will. Alcohol and the dilemmas of freedom*. Cambridge University Press.
- Žižek, S. (2010). *Ideologiens sublime objekt*. Hans Reitzels Forlag.